

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ: ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ, ІСТОРИЧНИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Светлічний І. В.

ВСТУП

Відновне правосуддя, саме в такій формі, як воно існує сьогодні, сформувалося у середині 70-х років ХХ століття, але інтерес до відновлення порушених прав потерпілого мав місце ще в концепціях правосуддя стародавнього світу. З кінця середньовіччя в Європі виникла система правосуддя, в якій зобов'язання правопорушника були скоріше перед державою, ніж не перед потерпілим, яка існує до наших часів.

Згідно з дослідженнями автора, відновне правосуддя не є заміною традиційного правосуддя, відновне правосуддя може бути одним з правових інструментів протидії злочинності, який надає правосуддю відновного характеру за рахунок використання певного способу вирішення кримінальних ситуацій і цей інструмент є ефективним, в першу чергу, стосовно неповнолітніх¹.

Дослідження відновного правосуддя в країнах Сходу виходить за рамки даної роботи. Проте, на думку автора, розвиток відновного правосуддя саме в країнах Сходу має глибше історичне підґрунтя ніж в країнах континентальної Європи. Так, ісламську відновну практику в палестинській корінній традиції *сульха*, що є частиною ісламського правосуддя, можна концептуалізувати як міжособистісне відновне правосуддя.

Для підвищення ефективності застосування відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх в нашій країні необхідно внести зміни до українського законодавства, як буде показано нижче, які б передбачали більш активне використання цього підходу. Крім того, необхідно проводити відповідну роботу серед прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів та судів, а також забезпечувати належне фінансування програм відновного правосуддя в Україні.

¹ Светлічна О., Светлічний І. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 28–31. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-6> (дата звернення: 02.06.2024).

У звіті 2023 року за результатами дослідження, проведеного Харківським інститутом соціальних досліджень містяться наступні статистичні дані: за підсумками 2022 року 67 неповнолітні особи пройшли пробаційні програми, за перше півріччя 2023 року – 43. Всього з 2021 року за обліком уповноважених органів з питань пробації пройшли майже 5 тисяч неповнолітніх (2021 року – 1989 осіб, 2022 року – 1639 осіб, станом на 1 серпня 2023 року – 1247 осіб).

Так, рівень рецидиву є одним із ключових показників результативності пробації. За підсумками 2023 року за обліком уповноважених органів з питань пробації пройшло більше 2 тисяч неповнолітніх суб'єктів пробації та лише близько 40 з них учинили нові кримінальні правопорушення під час перебування на обліку. Загальний рівень рецидиву по Україні становив близько 2%. Разом із тим, методика розрахунку рівня рецидиву базується та вираховується виключно в період, коли дитина перебуває на обліку в пробації і лише стосовно кримінальних правопорушень, щодо яких законом передбачена санкція у вигляді позбавлення волі. Тому, враховуючи європейський досвід, де рецидив розраховується протягом 5 років після відбуття покарання, реально він може бути дещо вищим (огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» у 2023 році. https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667).

1. Передумови виникнення, концепції та поняття відновного правосуддя

Як зазначалося вище, підхід, що лежить в основі концепції відновного правосуддя (*restorative justice*) надає можливості сторонам конфлікту, включаючи суспільство, самим відновити стосунки, відновити справедливість, тобто розібратися з наслідками правопорушення.

Важливою передумовою для розвитку концепції відновного правосуддя стала критика офіційної кримінальної юстиції, критика офіційного кримінального правосуддя. У той час як набирали силу такі сучасні суспільні рухи, як гуманізація та антропоцентризм, з'являлися альтернативи традиційній системі правосуддя та розвивалися відповідні наукові теорії. Можна стверджувати, що спочатку з'являлися практики відновного правосуддя, як відповідь на потребу суспільства у відмінному від традиційного, на той час інквізиційного, правосуддя, а теорія виникла пізніше.

Тенденція до гуманізації суспільства, що зародилася в XVI–XVII століттях, після темних часів інквізиції, значно посилилася в другій половині XX століття, коли європейські науковці хоч і не використовували поняття «відновне правосуддя», але зосереджували

увагу на недоліках тогочасної системи кримінального судочинства, особливо стосовно прав потерпілих.

Важливе місце в розвитку думки про відновне правосуддя посідають праці німецького кримінолога Ганса фон Гентінга та румунського кримінолога Бенджаміна Мендельсона. Вони вважали, що потерпілі мають розглядатися не тільки як пасивні об'єкти злочину, а й як активні суб'єкти. Крім того, вони вважали, що в кримінальному процесі слід говорити насамперед про права потерпілих, а не про права правопорушників². На той час ці ідеї були революційними для юриспруденції, для правової науки.

Вивченням та дослідженням зазначених питань займалися також німецький кримінолог Сара Марджорі Фрей та американський вчений Стивен Шеффер. Так, до прикладу, Фрей стверджувала, що система кримінального правосуддя ігнорує потерпілих і пропонувала обов'язкове відшкодування шкоди як використання принципу «повернення до попереднього стану»³. Шеффер, зокрема, стверджував, що інтерес до відновлення порушених прав бере свій початок в уявленнях стародавнього світу. На думку дослідника, до кінця Середньовіччя ці уявлення були забуті, і виникла судова система, яка визначала обов'язок порушника перед державою, а не перед потерпілим⁴.

1975 року французький філософ, мислитель та історик Мішель Фуко опублікував роботу, в якій однією з основних ідей була еволюція політичних технологій у західних суспільствах під час переходу від пізнього Середньовіччя до Нової історії і далі. Він зазначив, що з плином часу каральні механізми державної влади ставали дедалі гуманнішими. Злочинці стали відбувати покарання у в'язниці, скоротилася кількість тілесних покарань. Іншими словами, змінилася сама правова природа покарання. Сформувалися нові уявлення про суб'єкта правопорушення, ним стала людська свідомість⁵.

Згодом критика системи кримінальних покарань у науковій доктрині поступилася місцем новій концепції відновного правосуддя, що пропонувала альтернативний підхід до розв'язання кримінальних спорів У 1970-1980-х роках низка кримінологів і психологів у Норвегії, Нідерландах та інших країнах виступили за відмову від довгих строків

² Mendelsohn B. Methode a utiliser par la defenseur pur les recherches Concertant la Personalite du Criminal. *Revue de Droit Penal et de Criminologie et Archives internationals de medicine legale* : 1937. P. 877-891.

³ Fry M. *Arms of the Law*. London : Victor Gollancz, 1951. 255 p.

⁴ Schafer S. *The victim and his criminal: A study in functional responsibility*. New York: Random House, 1968. 178 p.

⁵ Фуко Мішель. Наглядати й карати. Народження в'язниці. Київ: Комубук, 2020. 452 с.

тюремного ув'язнення. У їхніх роботах пропонували як альтернативи тюремному ув'язненню, так і способи скорочення кількості вироків. Американський психолог доктор Альберт Іглаш і норвезький кримінолог Нільс Крісті першими звернули увагу на кризу системи кримінального правосуддя й альтернативні парадигми, які в деяких випадках могли б істотно замінити каральні функції правосуддя⁶.

Грунтуючись на своєму досвіді роботи з дорослими в системі кримінального правосуддя, а також із неповнолітніми, Іглаш дійшов висновку, що цій системі бракує гуманності та ефективності. Як альтернативу цій системі він запропонував концепцію «творчого повернення». Ідея полягає в тому, що під відповідним керівництвом злочинцям надають можливість відновити зв'язок зі своїми жертвами та відшкодувати збитки, головним чином шляхом виплати компенсацій. Іглаш визначив одну з основних функцій відновного правосуддя як компенсацію потерпілому. Він також виокремив три різні функції або парадигми правосуддя: каральну, розподільчу (або реабілітаційну) та відновлювальну.

На думку Іглаша, на відміну від каральної парадигми, орієнтованої на покарання злочинця, та розподільчої (або реабілітаційної) парадигми, орієнтованої на перевиховання злочинця, відновлювальна парадигма ґрунтується на ідеї компенсації жертві заподіяної їй шкоди. Іглаш стверджував, що відповідальність злочинця в цьому разі полягає в тому, щоб налагодити спілкування з жертвою та своїми діями допомогти їй (зазначимо, що ця ідея перегукується з концепцією відновного правосуддя в сучасному розумінні), тим самим спокутуючи провину та заклавши підвалини майбутнього, вільного від злочинів. Стверджується, що це необхідно зробити. Функції правоохоронних і соціальних служб у цьому випадку зводитимуться до контролю за відновлювальними практиками⁷.

Погляди норвезького кримінолога Нільса Крісті були прогресивними для того часу. Він виступав проти смертної кари, проти збільшення кількості злочинців у в'язницях, за гуманізацію і мінімізацію покарання, але захищав інтереси жертв. На думку Крісті, суперечки мають вирішуватися насамперед між злочинцями і жертвами, які є основними учасниками злочину. У рамках відновного правосуддя Крісті вважав, що кримінальний процес має сприяти

⁶ Дубовик О. І. Альтернативне правосуддя: розвиток наукової думки в 70–90 рр. XX століття. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 41–46.

⁷ Eglash A. Beyond Restitution: Creative Restitution. *Restitution in Criminal Justice* / Eds.: J. Hudson, B. Galaway. Lexington, MA: DC Heath and Company, 1977.

активній участі жертв, злочинців і членів спільноти. Держава не повинна домінувати в судах і виключати інших учасників процесу⁸.

Голландський криминолог, юрист, поет та історик Герман Біанкі також критично ставився до наявної системи виконання покарань. У своїх дослідженнях він стверджував, що існують більш ефективні способи боротьби зі злочинцями, ніж тюремне ув'язнення, і що використання покарання як основного елемента системи кримінального правосуддя є помилковим. На його думку, доцільно примирити жертв і злочинців та компенсувати жертвам моральну та матеріальну шкоду⁹.

Белике значення для розвитку наукового корпусу знань у царині відновного правосуддя має наукова праця американця Раймонда Міхаловскі, в якій він виокремлює два типи суспільств: вільні від держави та організовані в рамках держави. У своїй відомій роботі під назвою «Порядок, закон та злочин» (“Order, Law and Crime”) Міхаловскі пише, що примітивні суспільства, які існували 30 тис. років тому, були невеликими, ґрунтувалися на економічній співпраці, були схильні до рівноправності та справедливості між членами суспільства, як осілими, так і кочовими, і надавали перевагу мирним способам розв’язання конфліктів. Натомість, зазначає Міхаловскі, кримінальне правосуддя ХХ століття зосередилося на помсті у вигляді невідворотного покарання, а не на примиренні сторін конфлікту та відшкодуванню збитків потерпілому і компенсації жертвам¹⁰.

Засновником концепції відновного правосуддя в нашому теперішньому розумінні є американський професор і соціолог Говард Зер, який спробував систематизувати відновний підхід до правосуддя. Зер проаналізував парадигму кримінального правосуддя про злочин і покарання та дослідив історичні, релігійні, соціальні та практичні альтернативи цій парадигмі. Вчений систематично з’ясував те, що стало класичними аспектами відновного правосуддя (потреби жертв, відповідальність злочинців, важливість примирення та компенсації для жертв). Зер проаналізував досвід практичного застосування відновного правосуддя, а саме програми примирення жертви та правопорушника, історію перших експериментів у Канаді та США, цілі програм примирення та ефективність їх впровадження¹¹.

⁸ Крісті Н. Межі покарання. Київ.: Прогрес, 1993. 321 с.

⁹ Bianchi H. Returning Conflict to the Community: The Alternative of Privatization. *US Lecture Series*. Nov 1978. P. 306–317.

¹⁰ Michalowski R. J. Order, law, and crime: an introduction to criminology. New York: Random House, 1985. 422 p.

¹¹ Zer H. The Core Meaning of Restorative Justice. 2007. URL: www.washingtonspark.org (дата звернення: 28.07.2023).

Цікавими для цього дослідження є концепції соціальної стигми та сорому Джона Брейтуейта (John Braithwaite). Австралійський соціолог і кримінолог Джон Брейтуейт є послідовником Говарда Зера. Книга Брейтуейта «Злочин, сором та возз'єднання» отримала премію Американської соціологічної асоціації 1990 року та американську кримінологічну премію імені Майкла Хінделанга 1991 року. Брейтуейт фокусується як на окремих країнах з низьким рівнем злочинності (наприклад, Японії), так і на європейській історії в цілому (наприклад, вікторіанській Англії). Брейтуейт розвиває власне теоретичне розуміння того, що соціальне регулювання злочинності базується на соромі. На його думку, прищеплення сорому може бути формуючою силою в суспільстві. Цей науковець відстоює та обгрунтовує ідею відновного правосуддя як альтернативу сучасному кримінальному правосуддю. На думку Брейтуейта, спосіб запобігти злочинам – це прищепити почуття сорому, але робити це в уніфікований спосіб. Навіювання сорому, з його точки зору, може стати силою, що формує суспільство. Брейтуейт зосереджується на прищепленні відчуття сорому, який спричиняє злочин, а не на запобіганні злочинам. Брейтуейт підкреслює позитивну роль громадського осуду, що призводить до сорому, у підтримці соціального порядку¹².

Заслугує на увагу наукова розробка американського вченого Пола МакКолда, який зазначає, що метою відновного правосуддя є відшкодування шкоди. У його науковому доробку простежується прагнення запровадити «пуристичну (чисту) модель», тобто такий підхід до відновного правосуддя, який однаковою мірою фокусується на потребах жертви, правопорушника та суспільства і задовольняє всі ці потреби одночасно¹³.

На відміну від Пола МакКолда, інші американські вчені, такі як Гордон Бейземор та Лоуд Волгрейв, відстоюють «максималістський» підхід до відновного правосуддя та розглядають відновне правосуддя як «будь-яку дію, спрямовану на відновлення справедливості шляхом відшкодування шкоди, заподіяної злочином». Прихильники максималістського підходу стверджують, що пуристичний підхід обмежує потенціал відновного правосуддя¹⁴.

¹² Джон Брейтуейт: Злочин, сором та возз'єднання. Львів: КНТ, 2021. 421 с.

¹³ McCold P. Restorative Justice Theory Validation. *The Fourth International Conference on Restorative Justice for Juveniles*. Tübingen, Germany: International Institute for Restorative Practices, 2000.

¹⁴ Bazemore G., Walgrave L. Restorative Juvenile Justice: In Search of Fundamentals and an Outline for Systemic Reform. *Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime*. Monsey, New York: Criminal Justice Press, 1999. P. 45-74.

Філософські аргументи на користь альтернатив традиційному правосуддю представлені також у спільній роботі Джона Брейтуейта та американського криминолога Р. Петтіта і британських академіків Б. Крагга та М. Фатіка. Автори пропонували обмежити застосування кримінальних санкцій, стверджували, що застосування відновного правосуддя може поєднати прагнення до «правопорядку» з боротьбою за більш прогресивну реакцію на злочинність¹⁵. Щоб краще зрозуміти цю позицію, можна звернутися до твердження Брейтуейта про те, що «деякі з найбільш консервативних урядів світу (Нова Зеландія та Сінгапур), з сильним акцентом на фіскальну дисципліну та скорочення витрат, першими підтримали масовий розвиток відновного правосуддя»¹⁶.

Проблему функціонування відновлювальних механізмів вирішення конфліктів, що включають покарання винного та відшкодування збитків потерпілому, досліджували англійські юристи Л. Зеднер, М. Магуайр, Р. Морган та Р. Рейнер. Міркування вчених були спрямовані на відокремлення категорій покарання та відшкодування як автономних складових кримінального провадження¹⁷.

Відновне правосуддя проаналізував американський фахівець у галузі правосуддя Деніел Ван Несс, який у 1993 році виділив концептуальні аспекти відновного правосуддя. Ван Несс стверджував, що кримінальне правопорушення – це насамперед конфлікт між людьми, що завдає шкоди потерпілому, суспільству та правопорушнику, а вже як похідний аспект – порушення закону. За його словами, метою кримінального провадження є примирення сторін кримінального конфлікту та відшкодування шкоди, завданої злочином. Вчений підкреслював, що кримінальне судочинство має заохочувати активну участь потерпілих, правопорушників та громадськості. Тому Д. Ван Несс розглядав відновне правосуддя як форму правосуддя, що має на меті не лише усунення негативних наслідків, спричинених злочином, а й створення необхідних умов для відновлення прав потерпілих, наголошував, що кримінальний процес повинен сприяти активному залученню потерпілого, правопорушника, представників громадськості. Д. Ван Несс розглядав відновне правосуддя як форму правосуддя, метою якого є створення умов для відновлення прав

¹⁵ Daly K., Immarigeon R. The past, present, and future of restorative justice: some critical reflections. *The Contemporary Justice Review*. 1998. Vol. 1(1). P. 21-45.

¹⁶ Braithwaite J. *Crime, Shame and Reintegration*. New York: Cambridge University Press, 1989. 226 p.

¹⁷ Zedner L. Victims. *The Oxford Handbook of Criminology* / M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (ed). Oxford University Press, 1994. 1248 p.

потерпілого, ліквідація негативних наслідків, викликаних кримінальним правопорушенням¹⁸.

Переважає більшість представників сучасної школи кримінології також виступають за необхідність реформування кримінального законодавства. На думку британського кримінолога Е. Шенка, у каральному правосудді злочини проти особистості розглядаються як злочини проти держави, а правопорушник просто ізолюється від суспільства. Звідси випливає ще одна проблема: соціалізація ув'язнених, які відбувають покарання. Німецький кримінолог Г.Й. Шнайдер підтримує цю точку зору, підкреслюючи шкідливі наслідки ізоляції правопорушників і вказуючи на те, що офіційна реакція на злочинність з боку поліції, прокуратури та виправних установ повинна бути зведена до мінімуму. Він зазначає, що представники неурядових організацій, які допомагають реінтеграції ув'язнених у суспільство, вважають, що відшкодування шкоди, заподіяної жертві, підвищить самооцінку правопорушника, посилить його контроль над власною поведінкою і сприятиме примиренню з потерпілим¹⁹.

Естонський науковець, суддя Європейського суду з прав людини Райт Маруст (Rait Maruste), який займається питаннями кримінального правосуддя, вивчаючи проблеми кримінальної юстиції зазначає, що у Фінляндії на початку 1990-х років рівень рецидивної злочинності серед колишніх ув'язнених становив понад 75 відсотків. Наявність подібного явища в добре організованій і орієнтованій на людину системі позбавлення волі говорить про необхідність максимально уникати застосування покарань у вигляді позбавлення волі, залишаючи цей крайній засіб лише на долю рецидивістів. Це особливо стосується молодих і несформованих особистостей²⁰.

В контексті нашого дисертаційного дослідження особливо важливо підкреслити ввазану думку естонського науковця судді Європейського суду з прав людини Райта Маруст про необхідність максимально уникати застосування позбавлення волі щодо неповнолітніх та мінімізувати застосування позбавлення волі для молодих несформованих особистостей.

Соціально-психологічні аспекти відновного правосуддя розглядаються в праці угорського дослідника Борбала Фелледжі (Borbala Fellegi). Цей автор, зокрема, показує, що каральне правосуддя покійно орієнтує людей на виправдання своїх дій з метою уникнення

¹⁸ Van Ness D. New Wine and Old Wineskins: Four Challenges of Restorative Justice and a Reply to Andrew Ashworth. *Criminal Law Forum*. 1993. № 4. P. 301-306.

¹⁹ Шнайдер Г. Й. *Kriminologie*. Дніпро : Универс, 2004. 502 с.

²⁰ Середенко С. Коментар до заяви судді ЄСПЛ Р. Марусте. *Право Естонії*. 2020. № 4. С. 23-26.

покарання, а не спонукає їх до розуміння моральних цінностей і потреб інших людей та суспільства загалом²¹.

Американський кримінолог Гері Джонстон займався розробкою концепції відновного правосуддя, наголошуючи на важливості примирення та його потенційній ролі в кримінальному процесі. Він доходить висновку, що відновне правосуддя – це процес, який змінює систему кримінального правосуддя в кращий бік, встановлює стосунки між жертвою і злочинцем і дає змогу жертвам отримати компенсацію за заподіяну шкоду²².

Британські науковці Ентоні Дафф та Кейтлін Деррі для вдосконалення положень концепції відновного правосуддя розробили «теорію комунікації», суть якої полягає в тому, що правопорушники мають пройти шлях каяття та примирення зі своїми жертвами через заслужене ними покарання²³.

Питання використання відновного правосуддя в кримінальному процесі розглядаються в науковій праці Мартіна Райта, науковця, медіатора та віце президента Мережі медіації Великої Британії. Він досліджує питання, на яке не зважає більшість юристів і кримінологів: психологічні наслідки покарання. На думку Райта, одне лише покарання не може призвести до позитивних змін у поведінці правопорушників, тому паралельно з ним мають застосовуватися інші методи, зокрема програми відновного правосуддя. Науковець наводить аргументи на користь відновного правосуддя, яке сприяє відновленню соціального порядку та гармонії в суспільних відносинах, концентруючи кримінальне правосуддя насамперед на компенсаторній функції і лише потім на каральній²⁴.

Американські вчені Л. Нейдер та Е. Комбс-Шіллінг у своїх дослідженнях виокремлюють основні функції відновного правосуддя. Відновне правосуддя допомагає уникнути подальшої ескалації конфлікту, сприяє швидкій реінтеграції правопорушників, задовольняє потреби жертв і відновлює значущість базових соціальних цінностей. Водночас прихильники цих принципів відновного правосуддя

²¹ Fellegi B. Book review on Understanding Youth and Crime – Listening to Youth? *International Review of Victimology*. Open University Press, Berkshire. 2006. 13(2). P. 224-225.

²² Johnstone G. *Restorative justice: ideas, values, debates*. Cullompton, Devon: Willan Publishing, 2001. 190 p.

²³ Daly K. Criminal justice ideologies and practices in different voices: Some feminist questions about justice. *International Journal of the Sociology of Law*. 1989. № 17(1). P. 1-18.

²⁴ Wright M. *Justice for victims and offenders*. Philadelphia, PA: Open University Press, 1991. 225 p.

визнають, що в деяких випадках правопорушники мають бути ізольовані від суспільства з метою забезпечення громадської безпеки²⁵.

Деякі вчені, зокрема британські філософи-правознавці Е. фон Гірш та Е. Ешворт, піддали критиці ідею відновного правосуддя. Вони позитивно ставилися до покарання як до адекватної реакції на шкоду, заподіяну злочинцем, і вказували на необхідність встановлення розміру шкоди для визначення суворості покарання. Позиція Е. фон Гірша з часом змінилася. Він уже не обґрунтовував суворість покарання аргументами на користь негативної реакції держави на скоєний злочин, а вказував, що позбавлення волі – це всього лише «позбавлення можливості вчинити новий злочин»²⁶.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття проблема відновного правосуддя продовжувала вивчатися як зарубіжними, так і українськими вченими. Сьогодні низка вчених продовжує працювати над концепцією відновного правосуддя. Як показано вище, американський кримінолог Говард Дж. Зер, народжений 2 липня 1944 р., вважається родоначальником сучасної концепції відновного правосуддя, поєднуючи у своїх дослідженнях практику і теорію²⁷.

У ХХІ столітті стало можливим не тільки говорити про відновне правосуддя, а й безпосередньо застосовувати його принципи до сформованої системи кримінального правосуддя, орієнтованої на покарання. Сьогодні проблема для прихильників відновного правосуддя полягає в тому, щоб переконати політиків, чиновників і широку громадськість у необхідності його реалізації. Ця проблема пов'язана з труднощами визначення сутності відновного правосуддя в загальних термінах, знайомих і зрозумілих державним службовцям і широкому загалу²⁸.

Британські вчені Дж. Док, С. Істен, Дж. Джонстоу, М. Бурман та скандинавські вчені Г. Хафштайн А. Шторгард, Л. Марклунд вивчали відновне правосуддя з погляду дослідження концептуальних засад для впровадження в національне законодавство²⁹. Зокрема, Ліза Марклунд в своїх роботах часто піднімала питання про права неповнолітніх,

²⁵ Mattei U., Nader L. Plunder: When the Rule of Law is Illegal. Blackwell Publishers, 2008. 283 p.

²⁶ Ashworth A., von Hirsch A. Desert and the Three R's. Current Issues in Criminal Justice. 1993. № 5. P. 9-12.

²⁷ Zehr H. Journey to belonging. Restorative Justice. Theoretical foundations / eds.: Elmar G.M. Weitekamp, Hans Jürgen Kerner. Uffculme, Devon, UK: Willan Publishing, 2002. P. 21-31.

²⁸ Easton S., Piper C. Sentencing and Punishment – the Quest for Justice. Oxford: Oxford University Press, 2012. 462 p.

²⁹ Gavrielides T. Repositioning Restorative Justice in Europe: The Victims' Directive. Restorative Justice – Victims and Offenders Journal. Special Issue. 2015. P. 71-86.

жінок та дітей. Також вона є авторкою декількох документальних фільмів щодо неповнолітніх.

У роботах європейських кримінологів С. Тренкле, Ф. Дункеля, Й. Ліппельта, Й. Шітте та ін. узагальнено практику застосування відновлювальних підходів та особливості конкретизації відновного правосуддя на законодавчому рівні в окремих європейських країнах. На думку дослідників, відновне правосуддя спрямоване не на ізоляцію правопорушників, а на їхнє виправлення та гармонійну реінтеграцію в суспільство. Вони підтверджують думку про те, що використання відновного правосуддя знижує кількість повторних злочинів і мінімізує витрати, пов'язані з судовими процесами³⁰.

У дослідженні Іво Айретсена, професора Левенського католицького університету (Бельгія), викладено декілька проблеми. Айретсен дає визначення поняттю «відновне правосуддя» в європейському контексті. Крім цього він описує загальні тенденції розвитку медіації жертви і правопорушника як однієї з форм відновного правосуддя в низці європейських країн. Автор також звертається до низки нещодавніх ініціатив на наднаціональному рівні та знайомить з діяльністю «Європейського форуму програм посередництва між потерпілим і правопорушником». Це дослідження показує, що відновлювальне правосуддя може працювати поряд з наявними системами правосуддя і навіть здатне змінити наявну правову практику в кримінальних та ювенальних судах³¹.

Лоуд Волгрейв в своїх працях аналізував відновне правосуддя від етичної філософії до практичної оцінки. У дослідженні, присвяченому розвитку відновного правосуддя, Лоуд Волгрейв розглядав питання про те, чи можуть нові практики бути інтегровані в наявну систему правосуддя, чи вони можуть кинути їй виклик і змінити її природу. На його думку, відновлювальні практики як «набір технік» можуть радше доповнювати наявну систему правосуддя, аніж бути чимось новим. Волгрейв звертав увагу на те, що в процесі реалізації реформи кримінального правосуддя існують відмінності між тим, що пропонується, і тим, що реалізується³².

³⁰ Tränkle S. Die Bedeutung von Rechtfertigungen für die Schuldaushandlung im Täter-Opfer-Ausgleich. *TOA Infodienst*. 2015. P. 26-30.

³¹ Crime Prevention & Criminal Justice Module 8 Key Issues: 1. Concept, Values and Origin of Restorative Justice. *United Nations Office on Drugs and Crime*. URL: <https://www.unodc.org/e4j/ru/crime-prevention-criminal-justice/module-8/key-issues/1--concept--values-and-origin-of-restorative-justice.html> (date of access: 31.05.2024).

³² Walgrave L. Restorative justice for juveniles: just a technique or a fully fledged alternative? *The Howard Journal*. 1995. № 34. P. 228-249.

На сучасному етапі розвитку відновного правосуддя вчені, які дотримуються традицій та історично сформованих концепцій відновного правосуддя, роблять свої висновки щодо різних аспектів вказаної проблематики та майбутніх напрямів розвитку відновного правосуддя. Так, сучасні східноєвропейські автори в основному виокремлюють такі напрями розвитку відновного правосуддя: світогляд (світоглядна позиція), практика та глобальні (світові) рухи³³.

Британські кримінологи Л. Шерман і Х. Стренг на основі аналізу судових матеріалів підсумували, що «багато досліджень показали, що правопорушники, які пройшли через відновне правосуддя, менш схильні до повторного вчинення злочинів», особливо щодо насильницьких злочинів, і що «перехід від кримінального переслідування до відновного правосуддя, ймовірно, призведе до того, що залучення правопорушників до безпосереднього вирішення конфліктів і подальшої реабілітації значно збільшиться»³⁴.

У роботі австрійського вченого Д. Магворта висвітлюються окремі аспекти альтернативних видів вирішення кримінальних спорів. Науковець зазначає, що відновне правосуддя сприяє ефективній реабілітації неповнолітніх жертв та правопорушників і «відкриває нові можливості для фахівців ювенальної юстиції працювати над відновленням правопорядку в суспільстві»³⁵.

Застосування відновного правосуддя у справах про злочинність неповнолітніх також досліджувала Крістіна Пелікан, професор Віденського інституту соціології, права та кримінології. Ця вчена аналізує позитивний досвід застосування відновного правосуддя у таких справах, переважно через відшкодування збитків потерпілому та соціальну реабілітацію сторін кримінального конфлікту³⁶. На думку австралійського вченого М. Пірса та британського кримінолога Г. Стюарта, законодавство про відновне правосуддя має сприяти його частішому застосуванню, особливо у справах про злочинність неповнолітніх³⁷.

³³ Комітет НААУ захисту прав людини провів круглий стіл на тему: «Досвід застосування відновного правосуддя у країнах Європи: погляд адвоката» | НААУ. *Національна асоціація адвокатів України*. URL: <https://unba.org.ua/news/5707-komitet-naau-zahistu-prav-lyudini-proviv-kruglij-stil-na-temu-dosvid-zastosuvannya-vidnovnogo-pravosuddya-u-krainah-evropi-poglyad-advokata.html> (дата звернення: 31.05.2024).

³⁴ Sherman L., Strang H. *Restorative Justice: the Evidence*. London, Smith Institute. 2007.

³⁵ Mugford S. *For Advancing the Argument. 3rd National Conference on Restorative Justice*. Raleigh. 2017.

³⁶ Pali B., Pelikan C. *Building social support for restorative justice: media, civil society, and citizens. European Forum for Restorative Justice*. Leuven, 2010. P. 161-164.

³⁷ Stuart B. *Building Community Justice Partnerships: Community Peacemaking Circles*. Ottawa: Department of Justice, 1997.

Слід зазначити, що на розвиток відновного правосуддя в Європі однаковою мірою вплинули дослідження як європейських, так і північноамериканських та австралійських науковців. Наразі триває наукова дискусія про те, як ефективніше використовувати відновні підходи у кримінальному судочинстві та вдосконалювати національне законодавство у цій сфері.

2. Відновне правосуддя як інструмент протидії злочинності неповнолітніх та профілактики правопорушень в країнах Європи

У міжнародно-правових актах ООН, Ради Європи та Європейського Союзу закріплено загальні і спеціальні норми, що регулюють інститут відновного правосуддя. Ю. Микитин зазначає, що загальні норми в одних випадках рекомендують, а в інших зобов'язують держави впроваджувати його у національний кримінальний процес. Своєю чергою спеціальні норми регулюють організаційні засади відновного правосуддя та умови його застосування³⁸.

Названі раніше українські науковці В. Маляренко та І. Войтюк відзначають, що починаючи з 1980-х рр. було ухвалено низку Резолюцій ООН, які містять загальні норми щодо відновного правосуддя. У них міститься рекомендація країнам-членам ООН щодо розширення застосування санкцій за вчинення правопорушень, не пов'язаних з триманням під вартою чи ув'язненням. Відновне правосуддя розглядається як один з видів неофіційних і перспективних форм вирішення спорів між потерпілим і правопорушником, що відображає сучасні тенденції індивідуалізму і скорочення функцій держави у цьому процесі. Аналіз вказаних міжнародно-правових документів, дає підстави виокремити основні права людини і громадянина в кримінальному процесі, які безпосередньо пов'язані з відновним підходом. До них належать: право на поновлення у правах; право на компенсацію шкоди, завданої правопорушенням; право на застосування альтернатив судовому провадженню. Особлива увага у міжнародно-правових актах ООН, які містять загальні норми щодо відновного правосуддя, присвячена запровадженню посередництва як ефективного механізму вирішення кримінально-правових конфліктів, у тому числі в позасудовому порядку, яке повинно ґрунтуватися на принципі відшкодування майнової шкоди чи іншої компенсації. Посередництво також має розглядатися як виховний, профілактичний захід, який не пов'язаний з позбавленням волі³⁹.

³⁸ Микитин Ю. І. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно-правових актах ООН та Ради Європи. *Відновне правосуддя в Україні*. 2010. Вип. 1-4. С. 15.

³⁹ Friday P. C. An Overview of Restorative Justice Programmes and Issues. Paper prepared for the International Scientific and Professional Advisory Council. 1999. P. 35.

Важливе значення для впровадження відновного правосуддя на законодавчому рівні мають міжнародно-правові акти ООН, які містять спеціальні норми щодо нього. У 2000 р. в рамках ООН була створена спеціальна робоча група, результатом роботи якої став проект резолюції № 2000/14 «Декларація про основні принципи використання програм відновного правосуддя в кримінальній юстиції», прийнятий Економічною і Соціальною Радою ООН (ECOSOC)⁴⁰.

В основі резолюції такі документи:

Тринадцять Програмних вимог Американської Асоціації Юристів до програм посередництва\діалогу між потерпілим і правопорушником 1994 року. У 1994 році Американська асоціація юристів ухвалила резолюцію щодо введення програм посередництва\діалогу в систему кримінальної юстиції, вказавши, що ці програми повинні здійснюватися на основі 13 «програмних вимог». Ці вимоги стосувалися цілей програм, їх моніторингу, фінансування, дотримання принципу добровільності участі потерпілого і правопорушника, підготовки кадрів для проведення програм відновного правосуддя, залучення офіційних осіб.

Лювенська Декларація, ухвалена в 1997 р. на щорічній конференції Міжнародної мережі дослідників відновного правосуддя для неповнолітніх. Декларація закріплює загальні підходи та основні принципи відновного правосуддя.

Рекомендація Ради Європи № R (99) 19 «Медіація в кримінальних справах» від 15 вересня 1999 р. Цей міжнародно-правовий документ визначає особливості правового регулювання медіації, а саме стандарти, рамкові аспекти, які мають бути враховані законодавцями різних країн-учасниць Ради Європи при реформуванні кримінального судочинства з урахуванням відновного підходу.

Стандарти Відновної Юстиції (Standards for Restorative Justice), затверджені Консорціумом Відновного правосуддя в 1999 р. Консорціум Відновного правосуддя – це група осіб і організацій у Великобританії, яка займається поширенням програм відновного правосуддя в цій країні. Цілі Консорціуму: давати суспільству і фахівцям кримінальної юстиції чітке розуміння переваг відновної юстиції і сприяти її введенню в практику; підтримувати інформаційний обмін і стандарти в цій сфері. У 1999 році Консорціум розробив текст Стандартів. Стандарти включають положення про права, зобов'язання і відповідальність різних учасників процесу.

⁴⁰ McCold P. IIRP Graduate School Chair. Restorative Justice & the United Nations / Alliance of NGOs on Crime Prevention and Criminal Justice. New York, 1997. P. 11.

Інструкція правил етичної поведінки Асоціації медіації потерпілих і правопорушників від 19 вересня 1999 р. (VOMA Recommended Ethical Guidelines). Асоціація медіації потерпілих і правопорушників складається з 350 індивідуальних членів і 30 організацій з 40 штатів США і 7 країн (Канада, Великобританія, Австралія, Франція, Німеччина, Австрія, Бельгія). Асоціація була створена на початку 1980-х років як неформальна група практиків, дослідників та лобістів відновного правосуддя. Її метою стало створення найкращих практик у цій сфері та забезпечення поширення якісного досвіду⁴¹.

Новим етапом у генезисі відновного правосуддя на міжнародному рівні стала Резолюція ЕКОСОП ООН «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальних справах» від 24 липня 2002 р., яка закріплювала спеціальні норми щодо відновного правосуддя. У документі зазначається, що програми відновного правосуддя мають бути загальнодоступні на всіх етапах процесу кримінального судочинства. Процес відновного правосуддя пропонується застосовувати лише за наявності добровільної згоди сторін конфлікту, від якого можна відмовитися на будь-якій стадії кримінального провадження. Знання суб'єктами правопорушення обставин справи є основною умовою для участі у відновному процесі. У Резолюції наголошувалось, що участь у програмах відновного правосуддя не повинна використовуватися як доказ визнання провини в подальших судових розглядах. У разі неможливості застосування відновного правосуддя, офіційні особи в сфері кримінальної юстиції зобов'язані забезпечити реінтеграцію потерпілого і правопорушника у суспільство⁴².

У Резолюції йдеться також про необхідність застосування фундаментальних процедурних гарантій для програм відновного правосуддя. Сторонам конфлікту має гарантуватися право на отримання юридичної консультативної допомоги до і після відновного процесу, а також на надання послуг перекладача, якщо вони не володіють мовою, якою провадиться судочинство. Крім того, за неповнолітніми необхідно закріпити право на звернення щодо участі батьків у вирішенні конфлікту.

Перед наданням згоди на участь у процесі відновного правосуддя сторони мають бути інформовані про їхні права, про можливі наслідки ухваленого ними рішення, а також про особливості процедури відновного правосуддя. Судові дебати в умовах альтернативного процесу мають бути конфіденційними, а їхній зміст не повинен

⁴¹ VOMA Recommended Ethical Guidelines. URL: <http://www.voma.org/docs/ethics.doc> (дата звернення: 07.08.2023).

⁴² Handbook of Basic Principles and Promising Practices on Alternatives to Imprisonment is also available from UNODC. United Nations Publication Sales No. E. 06.V.15. P. 1-2.

розголошуватися без попередньої згоди сторін. Судові рішення виправного характеру (реабілітації) на основі програм відновного правосуддя повинні мати той же статус, що і обвинувальні вироки. Переслідування з тих же фактів і обставин справи (*non bis in idem*) в подальшому не допускається. Констатується, що жодне положення Резолюції «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальних справах» від 24 липня 2002 р. не повинно обмежувати права потерпілого або правопорушника, передбачені національним або відповідним міжнародним правом. Слід зауважити, що *non bis in idem* (лат.) – принцип юридичної відповідальності, який полягає в тому, що особа не може бути притягнута до юридичної відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення. Принцип “*non bis in idem*” походить з античних часів.

Важливу роль у протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя відіграють міжнародні конгреси ООН з проблем запобігання злочинності. Вони скликаються один раз на п'ять років. Підготовка й організація цих заходів покладена на Економічну й Соціальну Раду ООН. Конгреси є універсальними форумами, де не тільки підсумовують співробітництво держав у сфері боротьби зі злочинністю, а й розробляють та пропонують втілювати нові стратегії запобігання різноманітним її проявам. Конгреси почали свою діяльність після Другої світової війни, однак проблеми запровадження і протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя почали розглядатися лише кілька років тому. Так, Віденська декларація «Про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття» від 17 квітня 2000 року, ухвалена на Десятому Конгресі ООН з профілактики злочинності та поведження з правопорушниками, наголошувала на «розвитку політики, процедур та програм відновного правосуддя, які сприяють врахуванню прав, потреб та інтересів потерпілих, правопорушників, членів громад та усіх інших сторін у державах-членах ООН». Декларацією Одинадцятого Конгресу ООН з профілактики злочинності та поведження з правопорушниками, що проводилася у Бангкоці 25 квітня 2005 р. під назвою Бангкокська декларація ООН «Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя» рекомендовано державам-членам ООН визнати важливість подальшого розвитку політики, процедур та програм відновного правосуддя, що передбачають альтернативу судовому переслідуванню⁴³.

⁴³ Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя: Бангкокська декларація ООН від 25 квітня 2005 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/260148_260213 (дата звернення: 16.07.2023).

Таким чином, інтерес до пошуку механізмів впровадження відновного правосуддя у світі за останні десятиліття значно зріс. Важливу місію щодо розширення сфери застосування відновного правосуддя виконують агентства Організації Об'єднаних Націй, які розробляють рекомендації та пропозиції для уніфікованого використання положень альтернативного правосуддя у країнах, що є членами міжнародного співтовариства.

ВИСНОВКИ

Відновне правосуддя, на нашу думку, має величезний потенціал для вирішення конфліктів за участю неповнолітніх та для профілактики правопорушень. Його соціальна спрямованість полягає у використанні всіх видів реабілітаційних програм для захисту прав і законних інтересів неповнолітніх.

Найбільш важливим міжнародним документом щодо здійснення правосуддя у справах неповнолітніх є Конвенція про права дитини, ухвалена резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. Конвенція містить основні принципи, якими необхідно керуватися при здійсненні правосуддя у справах неповнолітніх, а також конкретні гарантії щодо діяльності ювенальної юстиції. Акт міжнародного права зобов'язує держави розробити процедури щодо неповнолітніх правопорушників, які б дозволяли застосовувати альтернативні методи виховного впливу, не залучаючи при цьому органи правосуддя. Позасудова процедура вирішення кримінальних конфліктів має відбутися за умови повного дотримання прав людини та інших гарантій⁴⁴.

Програми відновного правосуддя щодо неповнолітніх знайшли своє відображення у різних документах ООН. До них відносяться Керівні принципи ООН запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи), Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя відносно неповнолітніх (Пекінські правила). На відміну від міжнародних договорів, які є обов'язковими для держав, що їх ратифікували, вищезгадані джерела швидше є мінімальними стандартами, визнаними на міжнародному рівні, що повинні враховуватися при розробці законодавства в сфері ювенальної юстиції або внесенні змін в існуюче законодавство в цій сфері. Розроблення законодавства на основі врахування мінімальних

⁴⁴ Ashworth A. Responsibilities, Rights and Restorative Justice. *The British Journal of Criminology*. Centre for Crime & Justice Studies. 2002. № 42. P. 578–595.

стандартів, має допомогти державам дотримуватися зобов'язань, покладених на них Конвенцією про права дитини⁴⁵.

Пекінські правила містять рекомендації державам розглядати питання про введення системи «поетапного» реагування на вчинення правопорушення неповнолітніми. Спочатку пропонується винесення попередження, далі – досудові альтернативні заходи виховної дії і, як крайній захід, судовий розгляд⁴⁶.

У дослідженнях, присвячених розвитку відновного правосуддя в європейських країнах, особливу увагу слід приділити аналізу законодавства Ради Європи та Європейського Союзу. Система кримінального правосуддя повинна також приділяти більше уваги фізичній, психологічній, матеріальній та соціальній шкоді, заподіяній потерпілим⁴⁷.

Програми відновного правосуддя актуалізуються в відповідних правових актах Ради Європи, що містять загальні норми у сфері відновного правосуддя, в тому числі медіації як однієї з форм відновного правосуддя. Так, Європейська Конвенція з прав дітей від 25 січня 1996 р. закликає країни до інституціоналізації та широкого застосування медіації. Рекомендація № R (85) 11 Кабінету Міністрів Ради Європи (далі – КМРС) «Відносно положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу» від 28 червня 1985 р. звертає увагу держав – членів Ради на переваги медіації і схем примирення. Рекомендація № R (87) 20 КМРС «Щодо проблеми суспільної реакції на злочинність серед неповнолітніх» від 17 вересня 1987 року закликає держави внести до законодавства необхідні поправки, що стосуються розвитку альтернативних механізмів процедур медіації. Рекомендація № R (87) 18 КМРС «Про спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 року пропонує державам – членам Ради переглянути своє законодавство з метою узаконення способів позасудового врегулювання конфліктів. Рекомендація № R (92) 16 КМРС «Про Європейські правила щодо загальних санкцій і заходів» від 19 жовтня 1992 року містить перелік заходів, що є альтернативою позбавленню волі і сприяють реінтеграції правопорушника в суспільство. У Рекомендації № R (95) 12 КМРС «Відносно управління системою кримінального правосуддя» від

⁴⁵ Горова А. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: Європейський досвід. Соціологічний аспект. К.: Наш час, 2006.

⁴⁶ Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_211 (дата звернення: 13.07.2023).

⁴⁷ Marder I. D. Restorative justice and the Council of Europe: an opportunity for progress. Penal reform international. URL: <https://www.penalreform.org/blog/restorative-justice-and-the-council-of-europe> (дата звернення: 17.07.2023).

11 вересня 1995 року зазначається, що політика декриміналізації, зменшення кількості ув'язнень полегшує роботу системи кримінальної юстиції, знімаючи, наприклад, проблеми з навантаженням судів і дефіцитом бюджетних коштів для функціонування кримінальної юстиції⁴⁸.

Необхідно також розглянути європейські правові акти, що містять спеціальні норми щодо відновного правосуддя⁴⁹.

Одним із найважливіших європейських правових актів, що регулює інститут медіації, є Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, зацікавленим, в організації медіації у кримінальних справах (далі – Рекомендація). Рекомендація містить чіткі вказівки, що враховують більшість основних питань, які виникають в процесі створення служб медіації⁵⁰.

Рекомендація є основним інструментом досягнення поставлених цілей і завдань Європейського форуму з відновного правосуддя та медіації між потерпілим і правопорушником, який створений з метою сприяння міжнародному обміну інформацією і розроблення ефективної політики, методів, законодавства в сфері відновного правосуддя⁵¹. Країни мають опікуватися не лише запровадженням медіації, як такої, а й необхідністю проведення відповідних реформ в системі кримінального судочинства⁵².

Особливе значення для закріплення відновного правосуддя на законодавчому рівні має Рамкове рішення Ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 року про місце жертв злочинів в кримінальному судочинстві⁵³.

Таким чином, після Другої світової війни відбувається активний розвиток міжнародного права, зокрема, в сфері захисту прав людини. Особлива увага була зосереджена на дотриманні прав людини в сфері

⁴⁸ Документи Комітету Міністрів Ради Європи: міжнародні стандарти у сфері судочинства / Верховний Суд України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 11.07.2023).

⁴⁹ Paul C. Friday, «An Overview of Restorative Justice Programmes and Issues», paper prepared for the International Scientific and Professional Advisory Council. 1999. P. 35.

⁵⁰ Рекомендація Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах» № R(99)19 від 15 вересня 1999 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_828. (дата звернення: 11.08.2023).

⁵¹ Faget J. Mediation, criminal justice and community involvement: a European perspective. In Victim-Offender Mediation in Europe. The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, ed. 2000. Belgium: Leuven University Press. P. 39–48.

⁵² Miers D. An international review of restorative justice. London: Home Office, 2001. 105 P.

⁵³ Рамкове рішення Ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 року про місце жертв злочинів в кримінальному судочинстві. URL: http://fedim.ru/wp-content/uploads/2014/07/o_meste_zhertv_ru.pdf. (дата звернення: 18.07.2023).

кримінального правосуддя. В цьому контексті органами ООН було розроблено ряд нормативних документів і стандартів, безпосередньо пов'язаних з попередженням вчинення правопорушень і запровадженням відновного правосуддя. Новий етап розвитку міжнародного законодавства у сфері відновного правосуддя в Європі випав на початок 2000-х років. Ухвалення міжнародно-правових актів з питань відновного правосуддя стало важливим підґрунтям розповсюдження цього інституту судочинства у світі, насамперед, у країнах Європи.

Значний внесок здійснили основні європейські інституції у розвиток відновного правосуддя. Підґрунтя впровадження відновного правосуддя на європейському просторі закладені у документах, насамперед, Ради Європи та Європейського Союзу. Кабінет Міністрів Ради Європи та Рада Європейського союзу прийняли велику кількість рекомендацій щодо дослідження, запровадження, регулювання, застосування відновного правосуддя.

АНОТАЦІЯ

Загальновідомо, що саме по собі покарання не досягає мети виправлення. Існує більш ефективний спосіб одночасного забезпечення інтересів і потерпілого, і правопорушника. Таким способом виступає відновне правосуддя. У багатьох народів світу існували практики вирішення ситуацій, які відповідно до закону прийняли вважати правопорушенням (злочином).

Традиційно люди розуміли відповідальність як процес, що походить від слова «відповідь». Право є тим простором, у межах якого розгортається і здійснюється ідея справедливості, право у вигляді закону захищає інтереси людей. Згідно з думкою Тоні Оноре, право має ґрунтуватися на моральності та особистій зацікавленості у справедливості, тоді моральні переконання і право підтримують одне одного. Справедливість є такою специфікацією стосунків між індивідами, коли всі вони усвідомлюють себе рівними стосовно певного раціонального принципу, як зазначає український філософ Андрій Баумейстер. Справедливість можлива тільки там, де існує рівність перед законом – «закон один для всіх»⁵⁴.

Для нас, українців, розуміння правових традицій Заходу, застосування справедливих та розумних принципів сучасного відновного правосуддя – це один із способів обґрунтувати нашу європейську ідентичність, усвідомити себе частиною сім'ї вільних

⁵⁴ Светлічний І. Герменевтичні аспекти демаркації понять “jus” та “lex” або що таке “право”? *Блоги про бізнес, політику, юридичну систему* | LIGA.net. URL: <https://blog.liga.net/user/isvetlichnyiy/article/39424> (дата звернення: 31.05.2024).

європейських народів⁵⁵. Саме тому дослідження вищенаведених питань надихає нас розвивати та впроваджувати відновне правосуддя в Україні замість інквізиційного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Светлічна О., Светлічний І. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 28–31. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-6> (дата звернення: 02.06.2024).
2. Mendelsohn B. Methode a utiliser par la defenseur pur les recherches Concertant la Personalite du Criminal. *Revue de Droit Penal et de Criminologie et Archives internationaux de medicine legale* : 1937. P. 877-891.
3. Fry M. *Arms of the Law*. London : Victor Gollancz, 1951. 255 p.
4. Schafer S. *The victim and his criminal: A study in functional responsibility*. New York: Random House, 1968. 178 p.
5. Фуко Мішель. Наглядати й карати. Народження в'язниці. Київ: Комубук, 2020. 452 с.
6. Дубовик О. І. Альтернативне правосуддя: розвиток наукової думки в 70–90 рр. ХХ століття. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 41–46.
7. Eglash A. *Beyond Restitution: Creative Restitution. Restitution in Criminal Justice* / Eds.: J. Hudson, B. Galaway. Lexington, MA: DC Heath and Company, 1977.
8. Крісті Н. Межі покарання. Київ. Прогрес, 1993. 321 с.
9. Bianchi H. *Returning Conflict to the Community: The Alternative of Privatization. US Lecture Series*. Nov 1978. P. 306–317.
10. Michalowski R. J. *Order, law, and crime: an introduction to criminology*. New York: Random House, 1985. 422 p.
11. Zer H. *The Core Meaning of Restorative Justice*. 2007. URL: www.washingtonspark.org (дата звернення: 28.07.2023).
12. Джон Брейтуейт: Злочин, сором та возз'єднання. Львів: КНТ, 2021. 421 с.
13. McCold P. *Restorative Justice Theory Validation. The Fourth International Conference on Restorative Justice for Juveniles*. Tübingen, Germany: International Institute for Restorative Practices, 2000.
14. Bazemore G., Walgrave L. *Restorative Juvenile Justice: In Search of Fundamentals and an Outline for Systemic Reform. Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime*. Monsey, New York: Criminal Justice Press, 1999. P. 45-74.

⁵⁵ Баумейстер А.О. Філософія права: навч. посіб. Вінниця: О. Власюк, 2007. 224 с.

15. Daly K., Immarigeon R. The past, present, and future of restorative justice: some critical reflections. *The Contemporary Justice Review*. 1998. Vol. 1(1). P. 21-45.
16. Braithwaite J. *Crime, Shame and Reintegration*. New York: Cambridge University Press, 1989. 226 p.
17. Zedner L. Victims. *The Oxford Handbook of Criminology* / M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (ed). Oxford University Press, 1994. 1248 p.
18. Van Ness D. New Wine and Old Wineskins: Four Challenges of Restorative Justice and a Reply to Andrew Ashworth. *Criminal Law Forum*. 1993. № 4. P. 301-306.
19. Шнайдер Г. Й. Кримінологіє. Дніпро : Универс, 2004. 502 с.
20. Середенко С. Коментар до заяви судді ЄСПЛ Р. Марусте. *Право Естонії*. 2020. № 4. С. 23-26.
21. Fellegi B. Book review on *Understanding Youth and Crime – Listening to Youth?* *International Review of Victimology*. Open University Press, Berkshire. 2006. 13(2). P. 224-225.
22. Johnstone G. *Restorative justice: ideas, values, debates*. Cullompton, Devon: Willan Publishing, 2001. 190 p.
23. Daly K. Criminal justice ideologies and practices in different voices: Some feminist questions about justice. *International Journal of the Sociology of Law*. 1989. № 17(1). P. 1-18.
24. Wright M. *Justice for victims and offenders*. Philadelphia, PA: Open University Press, 1991. 225 p.
25. Mattei U., Nader L. *Plunder: When the Rule of Law is Illegal*. Blackwell Publishers, 2008. 283 p.
26. Ashworth A., von Hirsch A. Desert and the Three R's. *Current Issues in Criminal Justice*. 1993. № 5. P. 9-12.
27. Zehr H. *Journey to belonging. Restorative Justice. Theoretical foundations* / eds.: Elmar G.M. Weitekamp, Hans Jürgen Kerner. Uffculme, Devon, UK: Willan Publishing, 2002. P. 21-31.
28. Easton S., Piper C. *Sentencing and Punishment – the Quest for Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2012. 462 p.
29. Gavrielides T. Repositioning Restorative Justice in Europe: The Victims' Directive. *Restorative Justice – Victims and Offenders Journal*. Special Issue. 2015. P. 71-86.
30. Tränkle S. Die Bedeutung von Rechtfertigungen für die Schuldaushandlung im Täter-Opfer-Ausgleich. *TOA Infodienst*. 2015. P. 26-30.
31. *Crime Prevention & Criminal Justice Module 8 Key Issues: 1. Concept, Values and Origin of Restorative Justice*. *United Nations Office on Drugs and Crime*. URL: <https://www.unodc.org/e4j/ru/crime-prevention-criminal-justice/module-8/key-issues/1--concept--values-and-origin-of-restorative-justice.html> (date of access: 31.05.2024).

32. Walgrave L. Restorative justice for juveniles: just a technique or a fully fledged alternative? *The Howard Journal*. 1995. № 34. P. 228-249.

33. Комітет НААУ захисту прав людини провів круглий стіл на тему: «Досвід застосування відновного правосуддя у країнах Європи: погляд адвоката» | НААУ. *Національна асоціація адвокатів України*. URL: <https://unba.org.ua/news/5707-komitet-naau-zahistu-prav-lyudini-proviv-kruglij-stil-na-temu-dosvid-zastosuvannya-vidnovnogo-pravosuddya-u-krainah-evropi-poglyad-advokata.html> (дата звернення: 31.05.2024).

34. Sherman L., Strang H. *Restorative Justice: the Evidence*. London, Smith Institute. 2007.

35. Mugford S. For Advancing the Argument. *3rd National Conference on Restorative Justice*. Raleigh. 2017.

36. Pali B., Pelikan C. Building social support for restorative justice: media, civil society, and citizens. *European Forum for Restorative Justice*. Leuven, 2010. P. 161-164.

37. Stuart B. *Building Community Justice Partnerships: Community Peacemaking Circles*. Ottawa: Department of Justice, 1997.

38. Микитин Ю. І. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно-правових актах ООН та Ради Європи. *Відновне правосуддя в Україні*. 2010. Вип. 1-4. С. 15.

39. Friday P. C. An Overview of Restorative Justice Programmes and Issues. Paper prepared for the International Scientific and Professional Advisory Council. 1999. P. 35.

40. McCold P. IIRP Graduate School Chair. *Restorative Justice & the United Nations / Alliance of NGOs on Crime Prevention and Criminal Justice*. New York, 1997. P. 11.

41. VOMA Recommended Ethical Guidelines. URL: <http://www.voma.org/docs/ethics.doc> (дата звернення: 07.08.2023)

42. Handbook of Basic Principles and Promising Practices on Alternatives to Imprisonment is also available from UNODC. United Nations Publication Sales No. E. 06.V.15. P. 1-2.

43. Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя: Бангкокська декларація ООН від 25 квітня 2005 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/260148_260213 (дата звернення: 16.07.2023).

44. Ashworth A. Responsibilities, Rights and Restorative Justice. *The British Journal of Criminology*. Centre for Crime & Justice Studies. 2002. № 42. P. 578-595.

45. Горова А. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: Європейський досвід. Соціологічний аспект. К.: Наш час, 2006. 112 с.

46. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_211 (дата звернення: 13.07.2023).

47. Marder I. D. Restorative justice and the Council of Europe: an opportunity for progress. Penal reform international. URL: <https://www.penalreform.org/blog/restorative-justice-and-the-council-of-europe> (дата звернення: 17.07.2023).

48. Документи Комітету Міністрів Ради Європи: міжнародні стандарти у сфері судочинства / Верховний Суд України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 11.07.2023).

49. Paul C. Friday, «An Overview of Restorative Justice Programmes and Issues», paper prepared for the International Scientific and Professional Advisory Council. 1999. P. 35.

50. Рекомендація Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах» № R(99)19 від 15 вересня 1999 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_828 (дата звернення: 11.08.2023).

51. Faget J. Mediation, criminal justice and community involvement: a European perspective. In Victim-Offender Mediation in Europe. The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, ed. 2000. Belgium: Leuven University Press. P. 39–48.

52. Miers D. An international review of restorative justice. London: Home Office, 2001. 105 P.

53. Рамкове рішення Ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 року про місце жертв злочинів в кримінальному судочинстві. URL: http://fedim.ru/wp-content/uploads/2014/07/o_meste_zhertv_ru.pdf (дата звернення: 18.07.2023).

54. Светлічний І. Герменевтичні аспекти демаркації понять "jus" та "lex" або що таке "право"? *Блоги про бізнес, політику, юридичну систему* | LIGA.net. URL: <https://blog.liga.net/user/isvetlichnyiy/article/39424> (дата звернення: 31.05.2024).

55. Баумейстер А.О. Філософія права: навч. посіб. Вінниця: О. Власюк, 2007. 224 с.

Information about the author:

Svietlichnyi Igor Valeriyovych,

<https://orcid.org/0000-0001-7328-548X>

Postgraduate Student

V. M. Koretsky Institute of State and Law
of National Academy of Sciences of Ukraine
4, Triochsvyatitelska str., Kyiv, 01011, Ukraine